

UDC | УДК : 343.98

Анотація: В статті автор розглядає деякі особливості криміналістичної характеристики кримінально-караних проявів екстремізму, потрібних для створення відповідної криміналістичної методики.

Розглядається структура такої криміналістичної характеристики, особливості її елементів: спосіб вчинення злочину; обстановка вчинення злочину, особа злочинця, особа потерпілого та механізм слідоутворення.

Основна увага приділяється таким елементам криміналістичної характеристики як спосіб вчинення злочину та інформація про потерпілу особу. Враховуючи специфіку екстремістської діяльності автор вважає, що в якості одного з основних елементів події злочину треба розглядати психічну діяльність особи, яка включає: вибір цілі, засобів досягнення цих цілей, мотивацію злочинної поведінки, формування відношення як до своїх дій, так і до їх наслідків.

Інформація про злочин – про потерпілу особу, мотивацію, наявність ознак групового злочину та обстановки вчинення злочину – дає підстави на початковому етапі розслідування для висунення обґрунтованої версії про вчинення групового злочину, спрямованого на представників окремої соціальної групи з екстремістських мотивів.

Ключові слова: екстремізм; методика розслідування; криміналістична характеристика; елементи криміналістичної характеристики

CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF CRIMINALLY LIABLE MANIFESTATION OF EXTREMISM

BOYAROV V. I.

*Candidate of Legal Sciences,
Academy of Advocacy of Ukraine*

Abstract

Author examines some features of criminalistic characteristics of criminally liable manifestation of extremism, which are necessary for creation a proper criminalistic method.

The way of committing offense, circumstances of committing offense, identity of the offender, victim's identity and the marking formation is considered as a structure of criminalistic characteristics.

The basic attention is attended to such elements of criminalistic characteristics as a *mode* of commitment of crime

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНО-КАРАНИХ ПРОЯВІВ ЕКСТРЕМІЗМУ

В. І. БОЯРОВ

*кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Академія адвокатури України*

✉ зв'язок з автором: через Редакцію

Серйозне занепокоєння викликає збільшення кількості кримінально-караних проявів екстремізму як в Україні, так і в інших країнах світу, де вже давно є досить актуальними питання посилення боротьби з екстремізмом.

Тому наразі досить актуальним як для практиків, так і для науковців-криміналістів є питання формування та втілення у практику криміналістичної методики розслідування екстремізму. Треба зазначити, що удосконалення існуючих та створення нових методик розслідування злочинів є найактуальнішою проблемою сучасної криміналістики. Оскільки, як справедливо констатував В.П. Бахін, в останні роки з'являється все більше ознак «відставання» науково-методичних рекомендацій від най суттєвих потреб практики [1]. Це цілком справедливо можна віднести і до питання щодо створення методики розслідування екстремістської діяльності.

До числа найбільш суттєвих положень, спільних для всіх окремих методик конкретного виду (групи) злочинів, відноситься криміналістична характеристика, про яку вперше нагадується ще у дисертації О.Н. Колесниченка, де він вказує, що «злочини мають і спільні ознаки криміналістичного характеру» [2].

Але ще раніше, Ганс Гросс у відомій праці для судових слідчих, звертав увагу на необхідність у новому виданні своєї роботи окремо виділяти загальну частину криміналістики з назвою «Теоретичне вчення про прояви злочину», де повинні бути викладені дані про прояви злочину, в тому числі і про сутність злочинців; про прийоми, які вони використовують під час вчинення злочинів та ін. [3, XVI]. Аналогічна пропозиція ще на початку ХХ ст. пролунала і з боку Рудольфа Рейсса, який до «технічних методів слідчого провадження» відносив

and information about victim's identity. Taking into account the specific of extremist activity the author considers that it is necessary to examine psychical activity of person as one of the basic elements of crime event, which includes: choice of purpose, facilities of achieving these aims, motivation of criminal behavior, both attitude formation to the actions and to their consequences.

The information about crime, victim's identity, motivation, the presence of constituent element of group crimes and circumstances of committing offense gives grounds on the primary stage of investigation for advancement of the grounded version about the commission of group crime, directed on the representatives of separate social group, from extremist motivation.

Keywords: criminalistic characteristics; extremism; methodology for investigating crimes; the elements of criminalistic characteristics

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УГОЛОВНО- НАКАЗУЕМЫХ ПРОЯВЛЕНИЙ ЭКСТРЕМИЗМА

БОЯРОВ В. И.

*кандидат юридических наук,
Академия адвокатуры Украины*

Аннотация: В статье автор рассматривает некоторые особенности криминалистической характеристики уголовно-наказуемых проявлений экстремизма, необходимой для создания соответствующей криминалистической методики.

Рассматривается структура такой криминалистической характеристики, особенности ее элементов: способ совершения преступления, обстановка совершения преступления, личность преступника, личность потерпевшего и механизм слеодообразования.

Основное внимание уделяется таким элементам криминалистической характеристики как способ совершения преступления и информация о личности потерпевшего. Учитывая специфику экстремистской деятельности автор считает, что в качестве одного из основных элементов события преступления необходимо рассматривать психическую деятельность лица, которая включает: выбор цели, средств достижения этих целей, мотивацию преступного поведения, формирования отношения как до своих действий, так и до их последствий.

Информация о преступлении – о личности потерпевшего, мотивации, наличия признаков группового преступления и обстановки совершения преступления – дает основание на первоначальном этапе расследования для выдвижения обоснованной версии о со-

також питання «вивчення характеру і діяльності злочинців» [4, 1]. Фактично йшлося про необхідність розроблення спеціальної характеристики злочину, знання якої повинна була сприяти підвищенню ефективності розслідуванню окремих категорій злочинів.

Ми поділяємо сучасне розуміння криміналістичної характеристики, яка розглядається як ідеальна модель типових зв'язків і джерел доказової інформації, які формуються закономірно, що дозволяє прогнозувати оптимальні шляхи і найбільш ефективні засоби розслідування окремих категорій злочинів [5, 5].

Під екстремізмом розуміється соціальне системне явище, в рамках якого, поєднані на основі спільних політичних, ідеологічних, національних, релігійних, расових, екологічних, економічних поглядах і переконань представники останніх вчиняють, рухомі екстремістськими спонуканнями, протиправні дії, спрямовані на насильницьке розповсюдження таких поглядів та викорінення поглядів, які відрізняються від поглядів, що відстоюються ними [6, 8].

Якщо йдеться про злочини, то це переважно три великі групи кримінальних правопорушень: (1) кримінально-карані діяння, які посягають на основи та безпеку політичного устрою (ст.ст. 109, 110, 111, 113 КК України); (2) злочини терористичного характеру (ст. 112, 258, 258¹, 258², 258³, 258⁴, 258⁵, 260, 261, 278, 442, 443, 444 КК України) та (3) злочини, які вчиняються з мотивів ненависті або ворожнечі стосовно осіб, які належать до певної етнічної, расової, релігійної, політичної та іншої соціальної групи (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ст. 161 та ст. 300 КК України).

Деякі питання криміналістичної характеристики кримінально-караних проявів екстремізму (переважно в них йдеться про злочини екстремістської спрямованості), розглядалися в роботах російських науковців О.М. Коршунової [7], І.В. Погодіна [8], Г.В. Сергеевої [9] та ін. Окремим питанням розслідування злочинів зазначеної категорії присвячені роботи: М.А. Алпеевої, У.Н. Ахмедова, В.С. Капиці, Г.В. Костиленко, А. Халікова; серед вітчизняних криміналістів, це роботи: І.М. Білоус [10], М.О. Ларкіна [11] та П.В. Шалдирвана [12].

Але окремо, лише питання криміналістичної характеристики злочинів, які є проявом екстремістської діяльності не розглядалися. Саме це й є **метою** нашої статті.

Якщо йдеться про злочини, які є проявом екстремістської діяльності, то їх криміналістична характеристика у загальному вигляді буде мати такі обов'язкові елементи як: (1) спосіб вчинення злочину (включаючи способи готування та приховування); (2) обстановка вчинення злочину (місце, час, об'єкт посягання, охоплення території, застосування зброї); (3) осо-

вершении группового преступления, направленного на представителей отдельной социальной группы, из экстремистских побуждений.

Ключевые слова: экстремизм; методика расследования; криминалистическая характеристика; элементы криминалистической характеристики

Open Access

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ба потерпілого; (4) особа злочинця: одинак або група (якщо у складі групи: кількість її учасників, склад, ступінь організованості) та (5) механізм слідоутворення.

Треба зазначити, що **спосіб вчинення злочину** традиційно є своєрідним «ядром» криміналістичної характеристики, оскільки часто саме спосіб вчинення злочину визначає існування інших елементів характеристики. Але для деяких злочинів в якості одного з основних елементів події злочину треба розглядати психічну діяльність особи, яка включає: вибір цілі, засобів досягнення цих цілей, мотивацію злочинної поведінки, формування відношення як до своїх дій, так і до їх наслідків. Це пов'язано з тим, що зміст і специфіка такої діяльності визначає вибір способу вчинення злочину та інших його елементів, таких як час, місце, зброя та ін. [13, с. 24].

За всім різноманіттям мотивації вчинення злочинних дій, основним мотивом виступає той, що є найбільш сильним. Деякі дослідники цього питання пропонують виділяти в якості спонукальних конкретну поведінку особи мотиви трьох порядків: цільові, орієнтуючі та технічні [14, с. 67–68]. Так, для такого різновиду проявів екстремізму яким є злочини на ґрунті ненависті – цільовим мотивом буде виступати, наприклад, прагнення до витіснення суб'єктів – представників іншої національності, раси з соціальної реальності. Орієнтуючим мотивом при цьому буде виступати «презумпція винуватості» осіб, що належать до конкретної групи, а технічний мотив при цьому буде конкретизувати мотиви попередніх рівнів вже в реальній ситуації [13, с. 26]. Саме тому, за наявності ідеологічної складової в діях таких осіб – вони фактично не приховують як сліди злочинних дій, так і їх мотивацію.

Традиційно екстремістські дії характеризуються різноманіттям способів їх вчинення і, зокрема, виступають у вигляді: насильства або закликів до нього (посягання на життя особи, спричинення тілесних ушкоджень, погроза вчинення таких дій, примушення до виїзду або залишення місця постійного проживання та ін.); знищення або пошкодження майна; порушення законності і порядку, пропаганда і публічна демонстрація нацистської або схожої з нею атрибутикою або символікою, фінансування екстремізму і заклики до повного або часткового знищення певних соціальних груп, або до інших дій, спрямованих на потурання прав тієї чи іншої соціальної групи та ін. Вважається, що екстремістські прояви починаються з усних закликів і до знищення майна та спричинення тілесних ушкоджень; від злочинних дій стосовно окремих осіб – до поширення цих дій на великі соціальні групи. А потім ці дії вже можуть перерости до більш тяжких злочинів – які посягають на громадську безпеку (масові заворушення, вандалізм, тероризм, геноцид); на основи конституційного устрою

і безпеку держави (наси́льницьке захоплення влади, збройний заколот та ін.) [13, 18–19].

Достатньо детальна підготовка до вчинення злочинних дій, яка характеризується (для груп): (1) готуванням до вчинення екстремістських дій та (2) готування до вчинення конкретного злочину (переважно обирається місце вчинення злочину. Вибірковий підхід до приховування злочину: ретельне приховування ознак участі у вчиненні злочину групи (організації) або конкретної особи (наприклад, знаходження у великому натовпі або приховування обличчя маскою та ін.), з одного боку, а з іншого – відсутність слідів приховування події та слідів злочину, яке часто має ознаки явної публічності та прояв мотивації відповідних дій осіб, які вчинили злочинні дії.

Обстановка вчинення злочину. Місце вчинення злочину знаходиться у великих містах (вулиці, двори житлових будинків, громадський транспорт та ін.), досить часто є публічним (збори, демонстрації, мітинги та ін.), оскільки екстремістські дії можуть мати вигляд публічних закликів у формі звернення до інших осіб з метою спонукати їх до вчинення екстремістських дій. Крім того, насильство, яке застосовується при вчиненні злочину може бути не тільки віддзеркаленням ненависті відносно конкретного потерпілого, але й і спрямоване на досягнення спеціальної мети – збуджувати ненависть або ворожнечу в інших людей (це, зрозуміло, можливо тільки у разі вчинення злочинних дій в присутності сторонніх осіб) до потерпілих за ознакою приналежності їх до певної раси, національності, соціальної групи тощо.

Вчиняються злочини у вечірній або нічний час.

Особа злочинця. Це може бути один або група осіб, які входять до складу відповідного формування, організації. Як правило молоді люди (віком від 16 до 38 років), об'єднані на основі відповідної ідеології, досить часто – з визначенням конкретної «спеціалізації» у складі групи, причетні до діяльності екстремістських груп або об'єднань (як активні її учасники). Останні є досить структурованими та можуть мати вигляд організованих злочинних угруповань і при цьому, як і в ОПГ, обираються так звані «злочини базової спрямованості» (як правило – екстремістської спрямованості); за

масштабами діяльності: локальні, міжрегіональні, міжнародні.

Важливою закономірністю, яка характерна екстремістським формуванням – це наявність механізму регенерації (тобто здатність відновлення функцій і кадрового складу кримінальних ланок, які втрачають якусь, в т.ч. значну частину складу, за умови збереження ядра організації). Дослідники цього питання виділяють дві основні групи учасників зазначених формувань: (1) особи чоловічої статі віком від 25 до 37 років з вищою освітою, які володіють організаторськими здібностями (можуть розшукуватись за вчинення аналогічних злочинів) та (2) особи чоловічої статі віком до 20 років (в тому числі неповнолітні), які мають середню або неповну середню освіту, не працюючі [9, 5].

Для зазначених осіб характерним є наявність специфічної мотивації дій, як правило, не корисливої, а на ґрунті ненависті – учасники таких об'єднань (угруповань), частіше за все, поєднані на основі відповідної ідеології (фашизм, націоналізм, антисемітизм та ін.). Підлягають доказуванню, зокрема, мотиви вчинення злочину: політична, ідеологічна, расова, національна, релігійна (етно-релігійна) ненависть чи ворожнеча або мотив ненависті чи ворожнечі відносно певної соціальної групи (наприклад, інвалідів, осіб нетрадиційної сексуальної орієнтації; регіональної належності осіб, їх клановості та ін.).

Специфіка груп, які вчиняють екстремістські дії, також обумовлена тим, що її розмір може досягати сотні учасників. А отже це вже не традиційна група – це може бути й натовп, в якій входять в тому числі й випадкові особи, і в якому діють інші зв'язки і відносини.

Особа потерпілого. Потерпілі поєднані певними спільними ознаками (раса, приналежність до релігійної групи або до соціальної групи та ін.). При цьому злочинці обирають жертву за ознакою належності саме до певної соціальної групи («групи ризику»), тобто одна особа, може бути замінена на іншу (коло жертв, як правило, чітко не визначено). На відміну від інших злочинів проти особи, жертва злочину на ґрунті ненависті обирається не як особистість, а саме як представник певної соціальної групи. Тому їх можна визначити як осіб, в яких добре виражені зовні (за ознаками зо-

вншності, поведінки) належність до окремої групи осіб: раси, релігії, кольору шкіри, субкультури (наприклад, сексуальні меншини) та ін.

Механізм слідоутворення (слідова картина). Це можуть бути традиційні сліди ніг, рук, транспортних засобів, а також сліди застосування зброї (вогнепальної, холодної або інших предметів, спеціально пристосованих для спричинення шкоди життю та здоров'ю людини, пошкодженню або знищенню майна і таке ін.). Характерним є залишення слідів, які свідчать про участь у вчиненні злочину групи осіб: сліди ніг багатьох учасників, залишення зброї та ін. предметів. Як правило, немає слідів приховування факту злочину, і є матеріальне підкреслення мотивів злочинних дій (залишення на місці злочину написів (графіті) про відповідну мотивацію, друкована продукція, листівки та ін.). Найпоширенішими ідеальними слідами є показання свідків-очевидців, які не належать до соціальної групи, до якої належить потерпіла особа, про подію, коли під час, наприклад, нападу, підозрювані повідомляли присутнім про відповідну мотивацію їх злочинних дій.

Криміналістична характеристика (вона, зрозуміло не має вигляду повної), яка запропонована, може

бути покладена в основу криміналістичної методики розслідування екстремістської діяльності. Виявлення відповідних елементів (криміналістичної характеристики), зв'язків і закономірностей системи злочинів зазначеної категорії, може бути використано в слідчій практиці як відповідна інформаційна модель. Поряд із застосуванням деяких диференційних форм кримінального судочинства (спрощене, виключне провадження та ін. в тому числі прийняття закону про «головного свідка»), застосування заходів безпеки стосовно учасників кримінального судочинства, виявлення аналогічних (за способом, місцем, мотивацією, даними про потерпілих) злочинів і доведення наявності серії – все це дозволить підвищити ефективність та результативність боротьби із зазначеними злочинами. Зазначена інформація (в першу чергу, про потерпілу особу, мотивацію, наявність ознак групового злочину та обстановки вчинення злочину) вже на початковому етапі розслідування дає підстави для висунення обґрунтованої версії про вчинення групового злочину, спрямованого на представників окремої соціальної групи з екстремістських мотивів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002) / В. П. Бахин. – К., 2002.
2. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А. Н. Колесниченко. – Харьков, 1967.
3. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, как система криминалистики. – Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. / Ганс Гросс. – М. : ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
4. Рейсс Р. А. Научная техника расследования преступлений / Р. А. Рейсс ; под ред. С. Трегубова. – СПб, 1912. – 178 с.
5. Гончаренко В. И. Понятие криминалистической характеристики преступления / В. И. Гончаренко, Г. А. Кушнир, В. Л. Подпалый // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1986. – Вып. № 33. – С. 3–8.
6. Фридинский С. Н. Противодействие экстремистской деятельности (экстремизму) в России: социально-правовое и криминологическое исследование : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / С. Н. Фридинский. – М., 2011. – 42 с.
7. Коршунова О. Н. Преступления экстремистского характера: Теория и практика противодействия / О. Н. Коршунова ; Ассоциация «Юридический Центр» (науч. практ. изд.). – СПб : Юридический центр Пресс, 2006. – 325 с.
8. Погодин И. В. Преступления экстремистской направленности: методика доказывания : монография / И. В. Погодин ; [под науч. ред. и предисл. докт. юрид. наук, проф. Н. А. Колоколова]. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 424 с.
9. Сергеева А. В. Особенности досудебного производства по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : специальность 12.00.09 / А. В. Сергеева – М. : Академия управления МВД России, 2012.

10. Білоус І. М. Розслідування злочинних посягань, вчинених на ґрунті проповідування деструктивної ідеології чи виконання релігійних обрядів : дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.09 / І. М. Білоус. – К. : Академія адвокатури України, 2010. – 188 с.
11. Ларкін М. О. Особливості розслідування злочинів проти особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі : дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.09 / М. О. Ларкін. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. – 244 с.
12. Шалдирван П. В. Методика розслідування масових заворушень : дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.09. / П. В. Шалдирван. – К. : Академія адвокатури України, 2005. – 201 с.
13. Методика расследования преступлений, совершенных на почве национальной или расовой вражды или ненависти / А. Я. Винников, Н. М. Гиренко, О. Н. Коршунова, А. В. Леухов, Е. Б. Серова ; под общ. ред. О. Н. Коршуновой. – СПб, 2002. – 92 с.
14. Складов С. В. Мотивы индивидуального преступного поведения и их уголовно-правовое значение / С. В. Складов. – М., 2000.